

12. Társadalmi viszonyulások, adaptív folyamatok

„A visszacsatolás napjaiban csodát vártak az erdélyiek és csodát vártak az erdélyiektől. Mindkét oldalon csalódtak. A trianoni határon túli ország nem bizonyulhatott annak, amilyennek huszonkét esztendőn keresztül Erdélyben megálmodták. És a csodálatos erdélyi nép is bizony esendő és gyarló emberekből állott.”⁴⁷⁰

A termelési és társadalmi viszonyok változása

Az előbbi fejezetekben a visszacsatolás utáni időszak kormányzati erőforrás-leosztási gyakorlatát, a gazdasági, szociálpolitikai támogatások formáit vizsgáltuk. A felhasznált levéltári források, sajtóanyagok döntően a hatalmi-intézményi szféra szándékait, és megvalósításait dokumentálják. Az állami- és közvetítő társadalmi intézmények többsége nemcsak a székelyföldi társadalmat és gazdaságot a trianoni területhez integráló törekvések kivitelezője és támogatója, hanem irattermelő intézmény is: a korszak támogatási formáira vonatkozó értesüléseinket, főleg ezekből az iratokból nyerhetjük. A társadalmi folyamatok elemzésénél nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a korabeli valóság társadalmi, gazdasági viszonyainak komplexitását, a társadalmi csoportok helyzetét, életviszonyait, a csoportközi kapcsolatokat a hatalmi írástermelés meglehetősen egyoldalúan – illetve ideologikus szűron keresztül – mutatja meg.

A ma forrásként használt iratokat létrehozó intézmények érdekeiből, elkötelezettségeiből következik, hogy ezek az iratok igen keveset árulnak el a hatalomnélküli társadalmi csoportok közötti viszonyokról, és e csoportok differenciált viszonyulásáról az új adminisztratív változásokhoz és minden ebből eredő új társadalmi, gazdasági szabályozáshoz.

470 Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae*. In: *Hitel*, 6 évf. 1941-1942. 2. 214 p.

E fejezetben a hatalomnélküliek viszonyulás-formáiról szóló híradásokból próbálunk következtetni a társadalmi alapzat, a mezőgazdasági termelők és kisiparosok, hivatalnokok, értelmiségiek csoportközi kapcsolataira és az állami akciókkal szembeni viszonyulásaira.

A sajtóban és a szakfolyóiratokban sokat emlegetett gazdasági, társadalmi egybehangolás a trianoni és a visszacsatolt területek között nemcsak az elmaradott erdélyi társadalom felemelését célzó kormányzati intézkedéseket jelentette,⁴⁷¹ hanem az állami beavatkozás fokozódását is a társadalmi szereplők termelőtevékenységébe és a lokális intézmények működésébe (pl. a föld és erdőhasználat szokásrendjébe).

Alább az állam és a mezőgazdasági termelők, kisiparosok, gazdasági termelési viszonyainak változásaira fordítjuk figyelmünket, előrebozsátva, hogy – miként az irattermelés körülményeiből értelemszerűen következik – eddigi kutatásaink során jóval kevesebb olyan forrásra bukkantunk, amelyekből a hatalomnélküli, némaságban maradók tömegének mindennapjaiba bepillanthatunk.

Az állam az adózási szabályok változtatásával, a terményárak, munkabérek szabályozásával, a hadigazdálkodás körülményei között terményelvonással, termelési kényszerek bevezetésével, avatkozott be a falvak társadalmának életébe. A gazdatársadalom új termelési körülményekhez való viszonyulásának, a korabeli falusi mindennapok hangulatának a legkomplexebb írásos dokumentumai, a rendelkezésre álló forrástípusokból ez idő szerint megítélésem szerint a székelyföldi EMGE kirendeltségek vezetőinek a Földművelésügyi Minisztériumhoz havonta küldött jelentései. E forrásokból a gazdatársadalom életviszonyainak – a kormányzati intézkedésekkel összefüggő – alakulása több szempontból is rekonstruálható.

471 Ezeket a támogatási formákat tárgyaltuk az előbbi fejezetekben, eddig közölt részletek olvashatók a *Székelyföld* 2001. 4. és 11. számában és a Tatabányán kiadott *Limes*, Tudományos szemle, 2001. 3. számában.

A visszacsatolás utáni első időszakban a legtöbb panaszt az új adózási szabályok bevezetése okozta. A merev, centralizált állami irányítás nem volt tekintettel a termelési feltételek regionális változatosságára, a mostohább székelyföldi természeti körülményekre. 1941 decemberében – egyik EMGE jelentés szerint – a falvakban „a téli idő beálltával mindenütt megélénkült a gazdaköri élet. A gazdaköri gyűléseken a gazdák mindenütt hálásan emlékeznek meg a földművelésügyi kormányzat jóakarataról, és nagy boldogsággal könyvelik el az elmúlt esztendő különböző akcióinak nagy eredményeit.”⁴⁷² A jelentés a továbbiakban arról számolt be, hogy a gazdák a kormányzat jóakarata ellenére is helyzetük romlását tapasztalták: „Az impérium változásával a gazdák helyzetük javulását várták. E helyett az még nehezebb lett... Gazdáink emlegetik, hogy múltban minden háború a gazdák jövedelmének fokozódását jelentette, mert a takarmányok és a vágómarhák ára emelkedett a nagyobb kereslet miatt. A háború ideje alatt a gazdák megfizették adósságaikat, földvásárlásokat eszközöltek. A helyzet ma fordított. A gazdasági termények és az állatarak rögzítve vannak, míg ezzel szemben az ipari cikkek árai ugrásszerűen emelkednek. Ez a helyzet a gazdaközönség eladósodására vezet, és kérdéses, hogy a háború után milyen áldozatokkal tudja a gazdatársadalmat a kormány újra talpra állítani. Súlyosan érinti gazdáinkat az árkormánybiztosság ármegállapítása, amellyel soha gazdáinkat, vagy azoknak érdekképviselőjét meg nem kérdezte... Az adókimvetéseknél az adókimvető hatóságok ezeknek a gazdaságoknak a ráfizetéses üzemét nem vették figyelembe, az összes adókimvetésnél az anyaországban szokásos terméseredményeket és jövedelmezőséget vették alapul és ennek alapján oly súlyos adókat vetettek ki, amelyeket a gazdák, de legfőképpen a középbirtokosaink megfizetni nem tudnak. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a középbirtokosok megmaradt szerény társadalma a tönk szélén

472 MOL K. 184. 1941. 46. 126014. Az EMGE 1941. december havi jelentése. 25 p.

áll. Hitelhez a legritkább esetben jutni, mezőgazdasága nem jövedelmez ilyen árpolitika mellett.”⁴⁷³

1942 januárjában „egész Erdély területén kikézbcsítették a gazdák kezeihez az adókiwetéseket. A gazdák mindenütt nagy megdöbbenéssel azt tapasztalták, hogy az újonnan kiwetett adók többszörösei a múltban a románok által kiwetett adóknak. Erdélyi gazdáink igaz magyar szívvel és lélekkal igyekeznek adófiwetési kötelezettségeiknek eleget tenni, de elszomorodott szívvel látják, hogy ezeket az adókat huzamosabb időn keresztül teljes anyagi tönkremenetelük mellett fogják csak teljesíteni... Az adókiwető hatóságok nem voltak tekintettel arra, hogy az 1941-ik esztendő, de az azt megelőző 1940-es esztendő is katasztrofálisan rossz volt, ötven év óta a gazdákat annyi elemi csapás nem érte, mint amennyi a két utolsó esztendőben.”⁴⁷⁴

Nemcsak a terményekre, földekre kirótt adó mértékét tartották túlzottnak a székelyföldi gazdák, hanem a házadókat is. Az EMGE kirendeltség vezetők a székelyföldi törpebirtokosok védelmében a házadókat csökkentését kérték a kormányzattól: „Egész Erdélyben de legfőképpen a Székelyföldön évszázados építkezési módja a házának az, hogy közbül van egy úgynevezett pitvar, amely nyáron esetleg konyhának is szolgál, jobbról-balról egy-egy lakószoba. Egyik az úgynevezett tisztaszoba. Ez a legtöbb helyen, a legszegényebb földnélküli munkásoknál is megtalálható. Ezzel szemben a pénzügyi hatóságok ezt két szoba-konyhás lakásoknak minősítik és ennek megfelelő magas adóval sújtják. Sokszor ezen kétszobás konyhás lakások kivitelezésükben gyengébbek, mint a csonka ország egyszobás-konyhás munkáslakásai, miért is kérésünk az volna, vétessék figyelembe az ilyen munkások mellékkörülménye is, és amennyiben az illető valóban 1-2 holdas törpebirtokos, avagy csupán két keze munkája után él meg, háza ugyan-

473 Uo. 28-29 p.

474 Uo. 55 p.

olyan elbánás alá essék adó szempontjából, mint az ország más részében szokásos egyszobás-konyhás munkáslakásoknál.”⁴⁷⁵

Az új adózási szabályok mellett a másik állami beavatkozási forma a termelési viszonyokba, a mezőgazdasági ár- és bérszabályozás volt. A vármegyei gazdasági munkabér-megállapító bizottságok részletes utasításokat közvetítettek a járási főszolgabírói hivatalokhoz, ezek a maguk során továbbították a községek vezetőségéhez. A bérmegállapítás a munkafajtákra, munkaidőre, a munkavállalók (pl. nőtlenek, családfenntartók) osztályozására is vonatkozott. A munkabér megállapító határozatban foglalt munkabérek be nem tartása kihágásnak számított és „600 P-ig terjedő pénzbüntetéssel büntethető” (ez az összeg kb. 20 havi gazdasági cselédbérnek felelt meg).⁴⁷⁶

Az állami munkabér megállapítás mértéke az alkalmi napszámokkal, vagy éves szegődményben gazdasági cselédekkel dolgozó gazdálkodóknak a korábbi informális béralkukhoz képest hátrányos volt. Az adminisztratív rendelkezések nem álltak összhangban a hagyományosan kialakult regionális cserefeltételekkel és ezekkel együtt a foglalkozási csoportok közötti társadalmi kapcsolatokat is megzavarták, pl. a földművelők és a kisiparosok vagy a napszámok közötti csereviszonyokat.

1941-ben egy EMGE jelentés arról számolt be, hogy „az idei mezőgazdasági terméseredmények, különösen az ősziekben általában egész Erdélyben rosszak voltak. Legtöbb helyen a búza csak 2-3 q-t, a rozs 3-4 q-t hozott holdanként. A mezőgazdák helyzete tehát nem nagyon jó annak dacára sem, hogy hallatlanul magas zugáron tudják értékesíteni azokat a terményeiket, amelyeket nem kell a Futurának beszolgáltatniuk. Terményeiknek nagy részét azonban mégis a beszolgáltatási kötelezettségek alá eső cikkek képezik, amelyeknek hivatalos árai nincsenek arányban a megdrágult termelési költségekkel, főleg a magas napszámbérekkel. Így a mezőgazdasági termelés a nagy konjunkturális lehető-

475 MOL K. 184 1942. 46. 126014. 200 p.

476 Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja, 1941. 111. p.

ségek dacára is lassan veszteségessé válik, és tartani lehet attól, hogy a gazdák a beszolgáltatási kötelezettség alá eső cikkekből éppen csak annyit fognak termelni, amennyit saját szükségleteikre megtarthatnak.”⁴⁷⁷

A mezőgazdasági korszerűsítését szorgalmazó propagandában a korszak ideáltipikus termelőszervezete a Székelyföldön a kis- és középbirtokosok családi munkaszervezete volt. E gazdaságtípusok megerősítésében, támogatásában látták az agrárszakemberek és publicisták a mezőgazdasági termelékenység fokozásának fő gazdasági, munkaszervezeti kereteit. Ezeknek a gazdaságtípusnak a földtulajdona, székelyföldi viszonyok között kb. 15 és 50 hold közötti terület volt. A fenti gazdaságfejlesztési elképzelésekből az is következett, hogy az EMGE jelentésekben a megyei kirendeltségek vezetői nem a vagyontalan cselédek, bérmunkások érdekeit, hanem a kis- és középbirtokosok panaszait közvetítették a Földművelésügyi Minisztériumba.

1941. őszén „Csík vármegyéből jelentették, hogy a gazdasági cselédkérdés megoldására lenne itt hathatósabb intézkedéssel szükség. Sok gazdától érkezett panasz, hogy a gazdasági cselédek havi bérét a mai nehéz viszonyok mellett máról-holnapra emelik és a gazdák, ha ezt nem adják meg, úgy szolgálataikat egyik napról a másikra otthagyják. Ez a kérdés a múltban se volt megoldva. A cselédek rendszerint koszt mellett teljes ruházattal (fehérnemű, bakancs, csizma, sapka, felsőruha) vállaltak munkát rendszeren egy évi időtartamra. Ettől ma sem akarnak elállni, viszont a fenti ruházati cikkek beszerzése felette nehéz, sőt néha lehetetlen. A szokásos havi 30 pengő készpénzfizetést már 50 pengőre, sőt ennél többre is emelik igényeiket, úgyhogy ezt már nem tudja fizetni a gazda. Ennek káros hatása már jelentkezik is, mert egyes súlyos helyzetben levő gazdák vagy állatállományukat csökkentik, vagy földjeiket kiadják haszonbérbe, vagy részes gazdálkodásra.”⁴⁷⁸

477 MOL K. 2127. 9.

478 MOL K. 184.1942. 46. 126014. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1941. évi XI. havi helyzetjelentése. 8 p.

Az erdőkitermelésben, építkezéseknél, iparban dolgozók munkabérei magasabbak voltak a mezőgazdasági munkabéreknél. Ezek a bérvizonyok szintén hátrányosan érintették a gazdálkodókat. A termelési feltételek modernizálására törekvő szakemberek a gazdák és gazdasági cselédek közötti szokásos megállapodások, könnyen megszeghető szóbeli megegyezések helyett formalizált, hivatalosított, szerződéses viszonyokat szorgalmaztak: „A gazdasági munkaviszonyokra nagy hatással van a gyári, erdei munkások, valamint a követ fuvarozó munkások magasabb munkabére, ezekhez a munkabérekhöz viszonyítják a gazdák a munkabéreket is, amelyeket azonban Csíki viszonylatban egyetlen gazdaság sem bír el... Ugyanez áll a pásztorbéreknél és a juhászoknál is. Írásbeli szerződés itt nem volt szokásban, sőt még cselédkönyv sincs. Tehát a cselédfogadást is szabályozni kellene, hogy védve legyenek ezzel a gazdák. A jegyzői hivatalokat el kellene látni nyomtatott cselédkönyvekkel, valamint sablonos, helyi viszonyoknak megfelelő bérelevelekkel, hogy a cseléd is lássa, hogy vállalt kötelezettségét a szerződéses éven belül büntetés nélkül nem hagyhatja el.”⁴⁷⁹

A gyergyócsomafalvi gazdaköri elnök helyzetjelentése a maximált mezőgazdasági terményárak és a kisiparosok szolgáltatásai közötti nagy különbségekről tudósított: „a gyergyói ipartestület megállapította a munkabéreket 1941 júliusában. A szabók egy condrakabát csinálásáért 20-25 pengőt, a csizmadiák egy bakancs készítéséért 60-70 pengőt, egy pár férfi csizma készítéséért 90-100 pengőt kérnek. Egy nagycsaládú gazda nem kap elegendő jegyet, így jegy nélkül egy pár lábbeliért 5-8 pengővel többet kell adjon. Ennek ellenére a krumpli vékája 1 pengőre van maximálva, tehát egy pár csizmaért 90-100 véka krumplit kell adjon. Egy pár állattal egy fuvar 8-10 pengő, ha sokáig így megy, akkor a gazdák teljesen tönkre mennek. Mindezekre sürgős intézkedést kérnek.”⁴⁸⁰

Az EMGE jelentései a Csíki medencében is a gazdaságok jövedelmei és kiadásai közötti nagyfokú aránytalanságokról szól-

479 Uo.

480 Uo. 9 p.

tak: „lakosság ellátása a lisztjegyrendszer bevezetése óta zavartalan, azonban a rossz termés következtében sok olyan gazda van, aki az idén ellátásra szorul. Általában az egész visszatért területen a legnagyobb hiány a lábbeli beszerzése terén mutatkozik. Soha nem tapasztalt mértékben nyílt széjjel az agrárölló. Míg a kisemberek által termelt burgonya, zöldségfélék, tej, stb., a legszigorúbban maximálva vannak, addig éppen a kiscgazdák által igényelt közszükségleti cikkek, ruházat, patkolás, szekérmunka, stb. olyan mértékben drágult meg és olyan aránytalanná vált, ami eddig még nem volt tapasztalható. Ez a tünet nem egészen indokolatlan elkeseredést okoz gazdáink körében.”⁴⁸¹

Az EMGE aktivisták igyekeztek közbelépni a kormányzati szerveknél a gazdák érdekében: „Rendkívüli sérelme a gyergyószentmiklósi gazdaközönségnek az, hogy a városban lévő kisciparosok, akik bár véreikből valók a háznál készített szekér fa alkatrészek vasalását megtagadják. Hozzáértő székely gazda, saját maga faragja meg és készíti elő a szekéralkatrészeket, amit ottani kisciparosok, főképp a kovácsok minden rendelkezés megkerülésével, arra való hivatkozással, hogy azt a szekéralkatrészt nem szakember vagy mester faragta ki, nem hajlandók bevasalni, sőt még feljelentéssel is fenyegetőznek. Kívánatos volna egy általános rendelkezés kiadása, gyors intézkedés az ilyen egyéni kartellszerű megállapodások megszüntetése érdekében. Az amúgy is nagy nehézségekkel küzdő, gazdaságilag leromlott kiscgazda nem fizetheti meg minden egyes famunkáért a magas bért, amelyet ma a falusi kisciparosok minden indok nélkül felszámítanak.”⁴⁸²

A hadban álló, központosító állam gazdaságpolitikájában az ágazati elsőbbség az ipari termelésé volt, ez a helyzet az árpolitikában azt jelentette, hogy az árszabályozásában a mezőgazdasági terményárak és ipari cikkek árainak „nivellálására” – a gazdálkodók mély elégedetlenségére – nem került sor: „Az ipari cikkek

481 Uo. 14 p.

482 MOL K. 184. 1941. 41. 73126. iktsz. 7642. Az EMGE 7-es számú mezőgazdasági jelentésének kivonata.

árának már többször beígért nivellálása még mindig nem történik meg. Az újságokban időnként megjelenő olyan értelmű cikkek, hogy leszállítják az ipari árakat, csak elkeserítik a mezőgazdákat, s a mezőgazdasági munkásokat, a való helyzet pedig az, hogy ipari vonalon állandó áremelkedéssel kell számolni. A takarmányárak és az ipari árak közötti hallatlan nagy különbség nagyon érzékenyen érinti a gazdákat, emiatt sok panasz érkezik, de nagy nyomorúságot okozott, ahol a szorgalmas munka alapján nem ezt érdemelnék meg.”⁴⁸³

A gazdálkodókra nézve kedvezőtlen árviszonyokért a mezőgazdasági szakemberek, propagandisták véleménye szerint a Közellátási Minisztériumot terhelte a felelősség. Egy EMGE alkalmazott úgy látta, hogy „A M.Kir. Közellátásügyi Minisztérium – árhivatalán keresztül – a gazdák felett élet és halál ura... Hiába minden igyekezet, hiába a kormányzat részéről minden áldozat, ha a mezőgazdaságot legközelebről érintő kérdések, mint a vetőmag és a mezőgazdasági terményárak megállapítása olyan intézmények kezében van, amelyekbe az agrárpolitika hivatott tényezői vajmi kevés beleszólással rendelkeznek.”⁴⁸⁴

Az EMGE 1942. március havi jelentése szerint „általános kívánság, hogy a mezőgazdasági termelés irányítása adassék vissza a M. Kir. Földművelésügyi Minisztériumnak, a Közellátási Minisztérium pedig ne avatkozzék bele a termelés kérdéseibe csak a széjjelosztásba.”⁴⁸⁵

A háborúban álló országban egyre gyakoribb árszabályozásokat a megyei közigazgatás szintjére az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának megyei szerve a Közellátási Felügyelőség közvetítette. Az állami árszabályozás kiterjedt a kisgazdaságokban előállított minden terményre, állati termékre. A hatósági árszabályozás bevezetése után azonnal kialakult a *kettős árrendszer*, a piacokon hiány jelentkezett. Azok a termelők, akik a hatósági

483 Uo. 321 p.

484 Uo: 142–143 p.

485 MOL K. 184. 1942. 46. 126014. 162.

árakat figyelmen kívül hagyva a helyi piacokon érvényes szabad árakon próbálták terményeiket értékesíteni, törvények ellen vétő, „árdrágító” bűnösöknek, ügyfeleik pedig bűnrészeseknek minősültek.

1941. őszén az életbe léptetett központi árellenőrzésekről és a falvak gazdáinak az árszabályozásokhoz való viszonyulásáról a *Csíki Lapok* az alábbiakat írta: „hónapokkal ezelőtt a hatóságok megállapították a tej árát 25 fillérben literenként. A tejesek megmozdultak, nem adták a tejet 30 filléren alól... Vagy ott van a tűzifa ügye. Itt a fa hazájában máról holnapra kifogyott a tűzifa. Jobban mondvá akadt fa, de csak akkor, ha megfizették. Egy öl fáért már 70-75 pengőket kértek, ami az előbbi árakhoz viszonyítva közel száz százalékos áremelést jelent rövid idő alatt. Nem folytatjuk. Hangoztatjuk azonban, hogy éppen a legalkalmasabb pillanatban jelent meg az ország közlélezési miniszterének rendelkezése, amely drákói szigorral letöri és kiirtja az árdrágítás hiénáit... Az ország területén a legszigorúbb árellenőrzés október 27-én lépett életbe. Ebben a pillanatban minden városban, községben megjelentek a napi árak kifüggesztett jegyzékei. És aki ez ellen vétkezik, azt a közös magyar ügy érdekében olyan szigorral büntetik, ami elrettentő példaként hat.”⁴⁸⁶

Sem az elrettentő példák, sem a sajtóban hirdetett „drágaság elleni egészséges közszellem kialakításának” igyekezete nem tudta megfékezni a szabad piaci árak emelkedését. 1941 decemberében a *Csíki Lapok* cikkírója szerint a „csíkszeredai törvényszék bírása egy nap alatt nyolc büntető ítéletet hozott árdrágítás miatt... Kérjük a közönséget, vegye komolyan a háborús időknek az árakra vonatkozó rendelkezéseit... Karácsony van, neveket nem közlünk, de ismét figyelmeztetünk mindenkit, hogy az árdrágítás ezekben az időkben a hazaárulással egyforma bűn.”⁴⁸⁷

Az árdrágítási esetek a következő hónapokban is „daczára a példás büntetéseknek, csökkenés nélkül foglalkoztatják a bírósá-

486 *Csíki Lapok*, 1941. november 2.

487 *Csíki Lapok*, 1941. december 21.

gokat.” Fél év múlva a Csík megyei alispáni jelentés megállapította, hogy az utóbbi hónapokban „az árdragítási bűncselekmények száma növekedett.”⁴⁸⁸

A *Csíki Lapok* 1942. december 6-i száma 14 személy ellen hozott árdragítási ítéletet ismertetett: legtöbbször burgonyát adtak el a hatósági áron felül, de volt aki házilag főzött szappan, fél disznó, sajt, tehéntej hivatalos áron felüli árusításáért, vagy a rozskészlete eltitkolásáért került fogházba, vagy fizetett pénzbüntetést. E büntetési formák mellett a hatóságok a helyi társadalmi nyilvánosság szankcionáló erejét is próbálták igénybe venni: gyakran kötelező volt a büntetetteknek az „ítélet kiragasztása a községben”, a „községbeni kiplakátolás.”

A székelyudvarhelyi ügyészség is gyakran hozott ítéleteket „árdragító visszaélés” büntetéért, a beszolgáltatás alá eső gabona elrejtéséért. 1942 decemberében egy székelyszentmihályi gazda ellen azért indult eljárás, mert a disznóját a megengedettnél drágábban adta el.” Egy malomfalvi és egy oroszhegyi asszony szintén árdragító visszaélés miatt került az ügyészségre, mert „drágán árulták a sajtot”, K. L. máréfalvi lakos ellen árulrejtés miatt indult eljárás, mert árpát rejtett el a hatóságok elől.”⁴⁸⁹

A hatósági árakkal elégedetlen gazdák nem vitték piacra termékeiket. 1943 nyarán Udvarhely vármegye közigazgatási bizottsága a közéletmezés helyzetéről megállapította, hogy „kevés a tej, aminek az az oka, hogy a gazdák a hivatalosan megszabott áron nem hajlandók eladni a tejet.”⁴⁹⁰

Egy szolokmai gazda „közokirat hamisítás vétségével került a székelyudvarhelyi törvényszék elé, mert gabonalapját, amely közokiratnak számít, meghamisította. Egy hónapi fogházra ítélték.”⁴⁹¹

1943 novemberében a *Csíki Néplap* cikkének felhívó címe továbbra is azt hirdette, hogy „dühöng az áruzsora. Szédületes

488 *Csíki Lapok*, 1942. május 10.

489 *Székely Közélet*, 1943. január 9.

490 *Hétfői Székely Nép*, 1943. június 15.

491 *Hétfői Székely Nép*, 1943. február 15.

méreteket ölt a vármegyénkben lábra kapott áruzsora... székely atyánkfiai óráról órára viszik fel az árakat s már azt sem tudják, hogy milyen árakat kérjenek, amikkel szörnyen elvadult kapzsiságukat kielégíthetik.”⁴⁹²

1944 telén és tavaszán a csíkszeredai törvényszék újra árdrágítók felett ítélt: „A csíkszeredai törvényszék több árdragítás ügyében hozott ítéletet... Egy csíkszentimrei asszony azért került a törvény elé, mert süldőjét a hivatalos ár négyszeresén adta el...” Egy „kászoni asszonyt ugyanekkor – mert sertését a hivatalos áron felül adta el – 500 pengő pénzbüntetésre ítélte” a törvényszék.⁴⁹³

A székelyudvarhelyi törvényszék uzsora bírósága 1944 telén szintén árdragító kiskereskedőket és termelőket ítélt el: két hodgyai asszony „a hatóságilag megállapított 45 fillér helyett 70 fillérért árusította a tejet, ezért az árdragításért 30–30 pengő pénzbüntetésre ítélték”, egy székelyudvarhelyi lakost, aki a tej literéért 80 fillért kért és fogadott el” a törvényszék 200 pengő pénzbüntetésre ítélt.⁴⁹⁴

A törvényszéki büntetésekről szóló híradásokból arra következtettünk, hogy a mezőgazdasági termények szabadpiaci ára általában a hatósági ár két-háromszorosa volt. A megyei lapokban ebben az időben gyakoriak voltak az egyoldalúan, csak a paraszti „kapzsiságot” látó-ostorozó hírlapi cikkek. Ezekben az írásokban általában a szűkölködő hivatalnoki-értelmiségi réteg hallatta hangját. A hadigazdálkodás igényelte fokozott elvonás, a romló életkörülmények hatására növekedtek a társadalmi csoportok közötti feszültségek.

Az állam beavatkozása a mezőgazdasági termelés rendjébe évről-évre fokozódott. A gabonakészletek megcsappantak, megnőtt a fogyasztás „a gyenge mezőgazdasági évek (1940-41), az ellátatlan erdélyi területek gabonaellátása és a délvidéki valamint a Szovjet-

492 *Csíki Néplap*, 1943. november 24.

493 *Csíki Néplap*, 1944. május 31.

494 *Hétfői Székely Nép*, 1944. január 3.

oroszország ellen elkerülhetetlenül szükségessé vált mozgósítás következtében.”⁴⁹⁵ 1941-ben „előbb az 50 holdon felüli gazdaságokat számoltatták el a termésről, majd később az 50 holdon aluli gazdaságok termését és készletét is számba vették” és a feleslegek beszolgáltatására kötelezték a gazdákat.”⁴⁹⁶

A hadigazdálkodás „kötött gazdálkodási kényszert” jelentett. A gabonacséplés számbavételéről, a gabona őrléséről valamint a lisztforgalom szabályozásáról szóló 1942-es gabonarendelet bevezette a kenyérgabonajegy rendszerét. A cséplési ellenőrök állapították meg a beszolgáltatandó gabonamennyiséget: „ez úgy történik, hogy az ellenőr a terméseredményből levonja a háztartás és a gazdaság szükségletére szolgáló gabonamennyiséget. A többi gabonát be kell szolgáltatni.”⁴⁹⁷

A Közellátási Minisztérium 1943. január 24-én kiadott beszolgáltatási rendelete (100.800-1943.) értelmében a gazdálkodó szántóterülete „kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után az 1943–44. gazdasági évben 50 kg búzát vagy búzával egyenértékű mezőgazdasági terményt vagy terméket tartozik a közellátás céljára termelni és beszolgáltatni.”⁴⁹⁸ A rendelet búzaegyenértékben előírta 10 kg kenyérgabona és 10 kg zsiradéknak, vagy zsiradék termelésre alkalmas terménynek (vaj, étolaj, élőállatok, olajos magvak) a beszolgáltatását is. A rendelkezésnek azt – a később illuzórikusnak bizonyuló – várható következményét is előrevetítette a *Csíki Néplap*, hogy „egy csapásra önmagától megszűnteti az eddigi átkos nyomásos rendszert ott, ahol ez még dívik, mert ahogy az adóztatás során nem veszi figyelembe a törvény, hogy minden évben veti-e a gazda a földjét vagy pihentetés címen köröt, bogáncsot és burjánt termel rajta, úgy most bevetettnek és megműveltnek vesznek minden arra alkalmas területet.”⁴⁹⁹

495 *Csíki Néplap*, 1942. július 8.

496 Uo.

497 *Csíki Néplap*, 1942. június 24.

498 *Csíki Néplap*, 1943. február 17.

499 *Csíki Néplap*, 1943. január 20.

A politikai-közéleti diskurzusokban a mezőgazdaság teljesítőképességének ösztönzését, gazdaságon kívüli érvek hangoztatásával is igyekeztek befolyásolni. Az Erdélyi Párt Csík vármegyei tagozatának közleménye szerint „a vármegyében mindenki meg van győződve, miszerint a többlettermelés nemzeti kötelesség és honvédelmi munka. A belső arcvonalon küzdő mezőgazdának éppúgy legjobb tudása, tehetsége szerint kell végeznie a munkáját, mint ahogyan a hadműveleti területen legjobb igyekezete szerint hajtja végre a kiadott parancsot a katona.”⁵⁰⁰

A gazdatársadalom kebelében azonban a politikai retorikában megfogalmazott kívánatos magatartásmód érvénytelen volt. Jóllehet kevés írott forrás bizonyítja – hiszen az irattermelő intézmények döntően a hatalom befolyása alatt álltak – a napi sajtóban rendszeresen utalások találhatók arra, hogy a termelők szembeszegültek a terményeiket elvonó állammal, és igyekeztek csökkenteni a rájuk rótt terheket. Egy tehetős tusnádi gazda beszámolójából több védekező, az állami elvonással szembeszegülő technika is felsejlik. Ugyanakkor az is kiderül, hogy ha alkalom nyílt rá a gazdák nem haboztak az államot, mint nyereségforrást kihasználni: „jelenleg [1943 telén – O. S.] a kisgazdák háromnegyed része lisztjegyet igényel, ellátásra szorul. Mert a cséplési eredményeket nem a valóságnak megfelelően rögzítik. Sok esetben a ténylegestől teljesen eltérő eredmények kerülnek papírra... a gabonalapokat hibásan állítják ki, aránytalanul sok vetőmagot igényelnek. A rendelkezéseket minden kínálkozó módon igyekeznek megkerülni... Igen sokan mindent az államtól várnak: jó vetőmagot, lisztet, szerszámot és állatot egyaránt. Lépten, nyomon megjegyzéseket, kifakadásokat hall az ember: ez nekem is jár. Van eset, hogy a 15-20 hold szántóval rendelkező gazda is lisztjegyet igényel, csak azért mert az neki is jár... A gabonalapok elszámoltatása oly bonyolult, hogy néha több vetőmagot igényel a gazda, mint

500 *Hétfői Székely Nép*, 1943. március 8.

amennyi terméseredménye volt. Még a területbmondások sem mindig helyesek.”⁵⁰¹

A sajtóban, a törvényszéki ítéletekről szóló beszámolókból az állami rendelkezésekkel szembeálló termelők védekező magatartásformáinak fennmaradt néhány modellszerű változata. Gyakori védekezési forma volt a termények elrejtése a hatóságok elől. 1942 márciusában két gyergyói gazda „nem tudott a hazafias magyarság álláspontjára helyezkedni, hanem felesleges gabonájukat és zsírjukat elrejtették. Megtalálták. Elkobozták. Bizonyos, hogy a szigorú büntetés nem marad el.”⁵⁰² Ugyanebben az évben Csíkban, a burgonyát rejtették el a termelők: „mióta a kormány holdanként bizonyos mennyiség beszolgáltatását tette kötelezővé, azóta a szegény ember kenyere eltűnt a piacról.”⁵⁰³ Voltak ötletes védekezők: B. E. „csíkszépvízi gazdát tetten érték, amikor a beszolgáltatásra hozott széna közé követ rakott. Az ügyet most tárgyalta a csíkszeredai törvényszék... háromheti fogházra és kétszáz pengő pénzbüntetésre ítélték.”⁵⁰⁴ Az is előfordult, hogy „megvizezték a szalmát. V. I. és felesége csíkszentimrei lakosok a beszolgáltatási szalmát, hogy többet nyomjon – vízzel leöntötték. Az asszonyt 200 és férjét 100 pengő pénzbüntetésre ítélték.”⁵⁰⁵

A gazdák gyakran panaszkodtak a beszállított termények túlzott leszámolása miatt. Csík vármegye közgyűlésén 1942. tavaszán a kászoni képviselő beszámolója szerint a termés nagy részét „a gazdaközönségnek be kellett szolgáltatnia. Sok a panasz a Hombár ellen, amely a beszállított gabonamennyiségnek negyven százalékát leütötte. Állításának igazolására elővett és bemutatott egy darab kenyeret, amely 40 százalékban a kifogásolt, egészében bevehetőnek nem minősített gabonából készült. Ame-

501 *Hétfői Székely Néplap*, 1943. január 4. Időszerű beszélgetés egy kiváló csíkmegyei gazdával.

502 *Gyergyó és vidéke*, 1942. március 28.

503 *Csíki Néplap*, 1942. október 28.

504 *Csíki Néplap*, 1944. március 16.

505 *Csíki Néplap*, 1944. május 31.

lyik gabonából olyan kenyeret lehet sütni, mint a megmintázott kenyér, abból 40 százalékot leütni nem szabad.”⁵⁰⁶

A székelyudvarhelyi *Hargita* ugyancsak 1942. tavaszán arról cikkezett, hogy „a báránylevágás korlátozása következtében egyes juhos gazdák – értesüléseink szerint – úgy akarják kijátszani a törvényt, hogy a két-három napos bárányt leszúrják, bőrét mint hasi bárányt jól értékesítik, húsát pedig, ami ekkor még élvezhetetlen elássák, vagy a kutyákkal megetetik. Mondanunk sem kell, hogy ez a legsúlyosabb bűn a közellátás, tehát a honvédelem érdekei ellen, s ez méltó megtorlást érdemel.”⁵⁰⁷

A *Gyergyó és vidéke* 1943. november 25-i számában a vágómarha be nem szolgáztatása miatt megbüntetett lakosok névsorát közölte. Egy csikkarcfalvi gazdát, miután „vágómarha beszolgáztatási kötelezettségének másodszor sem tett eleget, jöllehet 10 darab marha tulajdonosa, a felcsíki főszolgabírótság, mint elsőfokú rendőri büntető bíróság ezért az ellenszegülésért 1000 pengő pénzbüntetésre, behajthatatlanság esetén 100 napi önköltségen letöltendő elzárásra ítélte s emellett a beszolgáztatás alól elvont egy drb vágómarhát is a közellátási minisztérium javára elkobozta. Az elrettentő példát szolgáltató szigorú ítélet jogerős.”⁵⁰⁸

A állam és a termelő társadalom viszonyát, a társadalmi rétegek állammal szembeni bizalmatlanságát jelzik a hatalmi kezdeményezésekre adott válaszok is. Az állam kibocsátotta Erdélyi Nyereménykötvényből a székely falvakban kevesen vásároltak, sőt Udvarhely megyében megtörtént, hogy három bikafalvi gazdát azért büntettek mert a „kötvény jegyzése ellen izgattak a községben tartott gyűlésen, s a magyar állam ellen becsmérő kifejezéseket használtak, majd botrányos ordítózással megzavarták az egész gyűlést. Az ügy a szolgabírótság elé került, amely a megtévelyedett három rossz magyart internálásra ítélte.”⁵⁰⁹

506 *Csíki Néplap*, 1942. május 20.

507 *Hargita*, 1942. március 6.

508 *Csíki Néplap*, 1943. augusztus 22.

509 *Hargita*, 1942. január 16.

A kormány 1943. végén „búzakölcsön” címen értékpapírokat bocsátott ki. A *Csiki Néplap* cikkírója szerint ekkor „az országban mindenütt pénzhőség van. Minden társadalmi réteg – az egy hivatalnoki osztály kivételével – bővében van a pénznek... ennek dacára ezek a bőpénzű társadalmi rétegek nem verik le egymást a búzakötvényekért. Szégyenletes az az eredmény, amit a csíkmegei jegyzések eddig felmutatnak. Azt hinné az ember, azt hitte a kormány is, hogy ez a búzakölcsön a néptömegek szájíze szerint való és kapva kapnak az alkalmon, hogy sokra nem becsült pénzfeleslegüket abba fektessék, és íme az ellenkezője történik. A tömegek magatartása megpecsételi azt a szomorú elvet, hogy mindent a hazától várni, de semmit nem adni a hazának, csak azt, amit hatalmi eszközökkel ki lehet tőlük csikarni.”⁵¹⁰

Az EMGE megyei kirendeltségei a gazdatársadalom védelmére, többször kérték a mostoha székelyföldi természeti viszonyok figyelembe vételét és az elvonások mérséklését. Hasonló célú intézményes kezdeményezés is történt 1944 nyarán: „a Székely Kerületi Iparkamara felterjesztést intézett a kormányhoz, melyben rámutatott arra, hogy a Székelyföld mezőgazdasági lakossága hátrányosabb helyzetbe jut a mezőgazdasági vidékek lakosságával szemben, mert aránylagosan nem közelíti meg az itteni terménybeszolgáltatási képesség a mezőgazdasági vidékek lakosságának terménybeszolgáltatási képességét.”⁵¹¹ A korabeli iratanyagban nem találtunk arra vonatkozó adalékokat, hogy a felterjesztések nyomán a beszolgáltatási kötelezettségek könnyítésére került volna sor.

Termelési kényszerek

Az adózás, árszabályozás és beszolgáltatás mellett a más beavatkozási formákból a gazdálkodás szokásrendjébe a nyomásrendszer felszámolására tett kísérleteket, és az ipari növények termesztésének szorgalmazását említjük.

510 *Csiki Néplap*, 1944. január 26.

511 *Erdélyi Közgazdaság*, 1944. augusztus 31.

Csík vármegye alispánja 1941 tavaszán jelentette, hogy a „nyomásos gazdálkodás megszüntetése érdekében a gazdasági felügyelőség javaslata alapján intézkedéseket tettem. Remélhető, hogy a következő gazdasági évig e nemzetgazdaságilag is káros nyomásos gazdálkodás minden községben meg fog szünni.”⁵¹²

Az alispán reménye egyelőre nem valósult meg, 1942 őszén „a nyomásos gazdálkodást még fenntartó községekben – Csíkszent-simon, Tusnád, Kászonaltíz, Csíkmenaság, Csíkcsatószeg, Kászonfeltíz, Kászonimpér, Kozmás, Csíkszentgyörgy és Kászonújfalú – a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére az előmunkálatok az 1942. XVI. t.c. alapján folyamatban vannak. A FM erdélyi kirendeltsége ezen községek részére a megszüntetendő ugar területen való takarmánynövény termelésre 24 000 q zabosbükkönyt, 126 q lóheremagot, 122 q lucernamagot és 200 q baltacím vetőmagot fog kiadni oly feltétellel, hogy a gazdák majd a termésből a kapott vetőmag felét visszaszolgáltatják.”⁵¹³

Ugyanez év decemberében Kolozsváron „EMGE értekezlet foglalkozott az ugarrendszer kérdésével: minden nyomásos gazdálkodást úzó községben indítsunk egy erőteljes hírverést a parlag megszüntetésére, és ahol ezt elhatározták, egy rövidebb előadás-sorozat tartásával adjunk útmutatást az új rendszer szerinti gazdálkodáshoz.”⁵¹⁴

A földművelésügyi minisztérium 259.380/1942. sz. rendelete a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére irányuló helyi (községi) eljárások megindításáról rendelkezett. Eszerint kérhette a nyomásos gazdálkodásban érdekelt birtokosoknak a birtokarány szerinti 1/10-ed része, de kérelem nélkül a miniszter is elrendelhetette.⁵¹⁵ Egyes községek vezetése még 1943-ban sem akart lemondani a hagyományos földhasználati formáról: „a mai idők és a mezőgazdaság által meg nem engedhető káros ugargazdálkodás a vármegyében csak Csíkcsatószeg, Csíkszentgyörgy és Kászonaltíz, Feltíz,

512 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 224.

513 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26. 41 sz.

514 *Erdélyi Gazda*, 1943. január 1. 21 p.

515 *Budapesti Közlöny*, 1943. január 21.

Impér községek gazdaközönsége által van továbbra is fenntartva. Ezen községek birtokossága által hozott határozatokat a kir. gazdasági felügyelőség megfellebbezte” – jelentette Csík megye alispánja.⁵¹⁶

A kormányzat az ipari növények közül a cukorrépa, olajos magvak és textil növények termesztését rendeletileg szabályozta és támogatta. Ezek termesztése egyes vidékeken nehezen tört utat, más helyeken – mint pl. a Gyergyói medencében a len termesztése – könnyebben tértek rá a gazdák az új növények meghonosítására. Más ipari növényeket nehezebben fogadtak el: „cukorrépa termelésre, dacára, hogy a marosvásárhelyi cukorgyár a lehető legkedvezőbb feltételeket biztosította, ezideig nagyon kevés jelentkező van. Takarmányrépa magot is – melyből bármely mennyiség megrendelhető – kevés község rendelt.”⁵¹⁷

Társadalmi kapcsolatok

A termelő társadalom állammal szembeni viszonyulásáról fennebb elmondottak mellett más társadalmi kategóriák – hivatalnokok, értelmiségiek – társadalmi viszonyainak változásai, konfliktusai, érdekkellentétei a sajtó hasábjain is megjelentek, igaz sok esetben inkább homályos utalások, célzások, mint konkrétumok feltárása szintjén. Egy „bennszülött” újságíró úgy vélte, hogy a visszacsatolás utáni években a kisvárosi társadalmi élet valósággal szétzüllött, a lélek helyett az anyagiasság járványa pusztít: „amilyen nagyszerű összetartásban éltünk a két évtizedes román megszállás idején, éppen annyira fájdalmasan nem akarunk az orrunknál tovább látni... szégyen ide, szégyen oda, valljuk csak be, megbocsáthatatlanul sok energiát pazarolunk el az áskálódásokra.”⁵¹⁸

A társadalmi és nemzeti szolidaritásra biztató sajtóban gyakran tükröződött a visszacsatolás előtti idők – idealizált – társadal-

516 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 86.

517 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 103.

518 *Csíki Lapok*, 1942. szeptember 27.

mi kohéziójának képe. Ez a beállítódás érhető tetten az EMGE két világháború közötti szerepének és társadalmi környezetének ideologikus értelmezésében: „Az EMGE osztálykülönbség nélkül varázsolt testvéri közösségbe az erdélyi falu minden dolgos emberét” – mondta az EMGE börvényi gazdanapján egy református lelkész, aki gazdaköri elnök is volt.⁵¹⁹

Teleki Béla az egyesület elnöke úgy vélte, hogy Erdélyben ezért született meg a falu magyar társadalmi egysége s ezért dolgozik testvéri közösségben a kisgazda, birtokos, munkás, tanító, vagy pap. Hiszen egyformán tudják, hogy az amúgy is megfogyatkozott magyar erő mennyire el jelentéktelenedne, ha nem együtt, hanem külön utakon keresnék a boldogulásukat.⁵²⁰ A társadalmi kohézióról szótt idealizált képnek azonban – ahogy ezt fennebb is láttuk – más források gyakran ellentmondanak.

A javakat elosztó állam adományaiért folyó versengés külön alkukra, kijáráásokra adott alkalmat. Egy képviselőházi beszámoló szerint „a képviselőket meg kell szabadítani az ügyintézés és kijáráások egyre több időt igénybe vevő terheitől.”⁵²¹ Bármilyen szigorúan igyekezett a bürokrácia kézben tartani a forráselosztást, ebben a személyes klientúra-kapcsolatoknak is szerepük volt.

Az EMGE vezetők az állam szerepéről, az állami befolyás mértékéről úgy vélekedtek, hogy az: érdekképviseleti alapon kell történnjen, a magántőke szerepéről azt gondolták hogy „a munka diktáljon a tőkének, nem pedig fordítva.”⁵²²

Az erdélyi és a trianoni területről érkező hivatalnokok, értelmiségiek között az eltérő kulturális, társadalmi szokások és gyakorlatok feszültségei a „cím és rangkorság” néven ismert jelenségben csúcsosodtak ki.

Nemcsak a kisvárosi hivatalnokok, hanem az erdélyi főurak is idegenkedve fogadták az anyaországi társadalmi szokásokat. Gróf Bethlen Béla emlékiratában erre az időszakra így emlékezett:

519 *Erdélyi Gazda*, 1943. augusztus 1. 383 p.

520 Uo. 472–473 p.

521 László Dezső: A képviselőház és Erdély. In: *Hitel*, 1944. január. IX évf. 1 sz. 5 p.

522 *Erdélyi Gazda*, 1943. július 1. 330 p.

„1920–1940 között csak kevés magyar ifjú nyert itt egyetemi diplomát. Ezért sok tisztviselőt kellett a trianoni Magyarországról idehozni; ezeknek megvolt ugyan a diplomájuk és többé kevésbé a gyakorlatuk is, de nem volt meg a szükséges nyelvtudásuk és helyismeretük... Ők hozták magukkal az alázatos tisztelem köszöntési módot, ami nálunk szokatlan és megszokhatatlan volt. Engem tiszteljenek szeretettel és megbecsüléssel, ha arra munkámmal, magatartásommal és emberiségemmel érdemes vagyok, de semmi esetre se tiszteljenek alázatosan.”⁵²³

A probléma az 1941. május 28-án megalakult Erdélyi Párt programjában is belekerült: „akarjuk a társadalmi és hivatali élet formáinak egyszerűsítését, a visszatérést az egyszerűbb ősi magyar életformákhoz. Kisebbségi sorsban megtanultuk címek és rangok nélkül egymásban tisztelni az embert és a magyart. Ezért felelőnk szavunkat a címkórság beteges kinövéséi ellen.”⁵²⁴

Észak-Erdély visszacsatolása után rövidesen belügyminiszteri rendelet jelent meg a címek és rangok anyakönyvi bejegyzésére vonatkozóan. A rendelet kapcsán több székelyföldi megyei lap emelte fel szavát a címek és rangok beteges tisztelete ellen: „Az ember megtörli a szemét és a csodálkozástól nem tud hova lenni ennek a rendeletnek az olvasásakor. Világok dőlnek össze körülötünk, kormányok tűnnek el, hadseregek mérkőznek egymással, de nálunk változatlanul vannak emberek és miniszteri ügyosztályok... akik fontosnak tartják az önmagukban is elavult és idejétmúlt címek és rangok pontos sorrendjének megtartását. A kereszténységnek a krisztusi alázatosságot valló és vállaló szellemével mennyire merőben ellentétben áll a címeknek és rangoknak ez a beteges tisztelete, ami csak úgy sugárzik ennek a miniszteri rendeletnek minden szavából... az itthoni közvéleménynek is erőteljesen meg kellene egyszer már nyilatkozni a címek és rangok hajhászásának és azok szükségtelen tiszteletének rossz szokása

523 Bethlen Béla: *Észak Erdély kormánybiztosa voltam*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó. Bp. 1989. 33 p.

524 Zathureczky: i.m. 217 p.

ellen, az örökségképpen kapott rangok és címek fitogtatása még az egyházi anyakönyvekben is, nem egy bölcs, kívánatos dolog” – írta a *Csiki Néplap* 1941 februárjában.⁵²⁵

1942 októberében a Sepsiszentgyörgyön megjelenő Hétfői Székely Nép, *Makkai János, Urambátyám országa* című könyvéből idéz a cím és rangkórságot ostromozó részleteket: „A cím és rangkórság és az a mód ahogy ma életben van, az úrhatnámság és a szolgálalkúság tipikus megnyilvánulása... Az elméltóságosodás egyenesen elképesztővé vált.”⁵²⁶

1943-ban a *Csiki Néplap* a szomszéd megyei újságból *Követendő példa* címen az alábbi cikket idézte: „Szakács Zoltán, az Erdélyi Párt Udvarhely megyei szervezetének elnöke, felsőházi tag és az udvarhelymegyei EMGE kirendeltség vezetője, az udvarhelyi Hargita című lapban a következő felhívást tette közzé: A cím- és rangkórságot nem ismertük. Nem kívánjuk ismerni a jövőben sem. A vármegyében kialakult szívélyes közvetlen és mégis tiszteletteljes viszonyt, melynek oly nagy fontossága van - nem engedhetjük címzetésekkel tönkretenni s korlátokat emelni gazdáink, párttagjaink s a vezetők közé. Erre való tekintettel a vezetésem alatt álló EMGE kirendeltség és a megyei Erdélyi Párt szervezetében megtiltom a címek használatát. Mindenkit állásának megnevezése szerint kell szólítani (elnök úr, kirendeltség-vezető úr, titkár úr, könyvelő úr, stb.) Mindenkit kérek, hogy a velünk való érintkezésben a fentieket figyelembe venni szíveskedjék.”⁵²⁷ Néhány hónappal később a Csík megyei lap a marosvásárhelyi *Székely Szóból* vett át a már „nemcsak a középosztályban, hanem a nép körében is terjedő” cím- és rangkórságot bíráló cikket, amelyben a szerző arra biztatja a lap olvasóit, hogy „üzenjünk hadat nem csak szóval, hanem tettel is a cím és rangkórság túltengésének.”⁵²⁸

A trianoni területről érkezett „ejtőernyősök” és a „bennszülöttek” közötti feszültségeket, a mindennapi együttélésben lappangó

525 *Csiki Néplap*, 1941. február 19.

526 *Hétfői Székely Nép*, 1942. október 26.

527 *Csiki Néplap*, 1943. május 26.

528 *Csiki Néplap*, 1943. augusztus 4.

ellentéteket a helyi társadalmak szintjén, ma már csak elszórt nyomokban lehet felkutatni. Egy Csíkszeredába 1941-ben hazalátogató értelmiségi úgy tapasztalta, hogy egykori szülőhelyén a „legkevesebb a megértés az anyaországból idekerült tisztviselőkkel szemben. Valahogy úgy képzeltek el [a csíkszeredaiak – O. S.], hogy állást csak olyan bennszülött kaphat, aki itt szenvedte végig a 22 esztendő. A tények, szükségességek azonban mást alakítottak ki s az elégedetlenségre vezet. Úgy érzik, hogy az ejtőernyősök – így hívják az anyaországból jöttöket! – nem értik meg őket és nem értenek a dolgaikhoz.”⁵²⁹

A „történelmi jóvátétel” az erdélyi – gyakran munka nélkül tengődő – tisztviselők, kishivatalnokok személyes sorsában állami hivatalokban való alkalmazást jelentett volna: „A visszacsatolás után a kormányzat mindenkit a közigazgatásban igyekezett elhelyezni s a minimális előképzettségen kívül a legfőbb követelmény az volt, hogy az állás betöltője bennszülött erdélyi legyen. Nem volt fontos, hogy a fősolgabíróvá kinevezett egykori segédszolgabíró a 22 évet kényszerűségből bércocsiskodással vagy pincérkedéssel töltötte, mert remélték, hogy a későbbi gyakorlatban a 22 éves mulasztást majd pótolni fogja. Ez azonban nem minden esetben következett be s a közigazgatásban valóban található tehetetlen, oda nem való elemek, akiket el kellene távolítani.”⁵³⁰

A kormányzat a közigazgatásban dolgozók képzettségének pótlására Marosvásárhelyen több alkalommal szervezett közigazgatási tanfolyamokat.

A köztisztviselőkkel, vagy inkább a bürokratikus államhatalommal szembeni elégedetlenség a köztisztviselők „kritizálás”-ában fejeződött ki: „alig van közalkalmazott, legyen az útkaparó, vagy főispán, akivel a közönség meg volna elégedve akit névtelen feljelentések özönével ne igyekeznék föltes hatóságai előtt befeketíteni. A félresiklott erdélyi közszellem és közhangulat gyógyke-

529 *Csíki Lapok*, 1941. november 9.

530 Fol. Hu. 2127. 7 p.

zelése főleg a székely megyékben lenne kívánatos... a legtöbb gyűlölködést és elégedetlenkedést a székelyek között találtam.”⁵³¹

Egy ide látogató gazdasági szakembernek az volt a véleménye általában az erdélyiek magatartásáról, hogy „sokat elégedetlenkednek és panaszkodnak az erdélyiek abból az egyszerű okból is, hogy minél többet tudjanak kiharcolni maguknak az ország támogatásából.”⁵³²

A lokális villongások mellett a politikai, közéleti eliten belül regionális szintű feszültségek is voltak, elsősorban az állam gazdaságirányítási szerepvállalása kapcsán. A *Hitel* cikkírója szerint a visszacsatolás után „súlyosan merült fel azonban a probléma, hogy ezek a népben gyökerező szervezetek [a szövethozók, az EMGE – O. S.] miként illeszkedjenek bele az állam irányított gazdasági rendjébe. A centralizáció és a decentralizáció kérdései ütköztek össze egymással. A volt trianoni Magyarország kényszerűen etatizáló hajlama került szembe Erdély önkezdeményező jellemével. Nyíltan merült fel a kérdés, hogy meddig kell és meddig szabad hatnia az állami beavatkozásnak, hol húzható meg a helyes határvonal. Erdélyben, mint minden más területen, a gazdasági téren is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a jövő államrendje feltétlenül az autonómiák egybehangolt összességére épül fel és ezért szállnak síkra a meglévő szervezetek önállóságának védelmére, hogy azokat koordinálják az ország gazdasági rendjének szerveihez. Erdély gyakorlatibb gondolkozásmódja itt is ellentétbe került az anyaország megmerevedett etatizmusával és a központi irányítás helyességét hangoztató dogmatizmusával. Miután azonban Magyarország jövő képe Erdélyben gazdasági vonatkozásban már sokhelyt megvalósult, másutt a megvalósulás felé halad, a kormány csak bizonyos mértékben korlátozta az említett szervezetek autonómiáját, a körülöttük folyó vitát azonban mindmáig nem hozta nyugvópontra.”⁵³³

531 Uo. 8. p.

532 Uo. 7. p.

533 Zathureczky: i.m. 214–215 p.

Ez a vita a négy év alatt rejtetten végig jelen volt a közéletben. Az erdélyieknek gyakran szoros és kényelmetlen volt az „állami gyámkodás.” A *Hitel* egyik jegyzetírója szerint 1944-ben is „szűkség van arra, hogy az állami közigazgatás egészséges decentralizációja tovább folyjék. A minisztériumok megnövekedett hatásköréből sok mindent vissza lehet utalni a törvényhatóságok ügykezelésébe.”⁵³⁴

A lokális autonómia, a saját ügyek önálló intézésének igénye vidéki társadalmi ideálok, eszmék maradtak végig a négy év alatt: „a decentralizáció szükségességéről és hasznáról, időszerűségéről vagy éppen sürgősségéről beszélni ma már aligha lehet, anélkül hogy az ember fejére ne olvassák a politikai közhely vádját... És mégis alig lesz valami valósággá abból, aminek már régen meg kellett volna valósulnia. Sorskérdéssé lett az, ami egyébként csak egy igazgatási kérdés lenne. Budapest mellett nem tud érvényesülni a magyar vidék”⁵³⁵ – cikkezett a *Hitel* 1944. évi 2. számában.

A kis vidéki városkákban élő értelmiségiek, hivatalnokok frusztráltsága a közigazgatási, szellemi centrumokban élő szerencsésebb pályatársakkal szemben, a sajtó hasábjain is gyakran tematizált életérzés volt. Egy székelyudvarhelyi művelődési esemény ismertetését 1944 májusában a következő ideologikus szöveg kísérte: „Mert addig, míg szellemi előkelőségeink szellemiségük kibontakozásának első pillanatában elhagyják a magyar vidéket és rögtön a nagyváros, a főváros érvényesülésre könnyebb és kényelmesebb életével cserélik fel a kisváros unalmas, egyhangú életét, a magyar vidék úgy szellemileg, mint gazdaságilag lezüllik. Ezért követelte néma tüntetésképpen a székelyudvarhelyi vándorgyűlés Tompa estje – megmutatva a lehetőséget Tompa Lászlón keresztül –, hogy adjunk életlehetőséget a magyar, székely vidéknek a szellemi és gazdasági élet decentralizációjával.”⁵³⁶

534 László Dezső: A képviselőház és Erdély. *Hitel*, 1944. január. 5.

535 *Hitel*, 1944. 2. 122 p.

536 *Székelység*, 1944. május IV. évf. 1 sz.

A székelyföldi városok közötti rivalizálásnak is vannak nyomai a korabeli sajtóban. A központi forrásokból való részesedésért folyó versengésben Csíkszereda és Gyergyószentmiklós között a tanítóképző létesítése kapcsán merültek fel érdekellentétek, a székelyudvarhelyiek a Marosvásárhelyre telepített intézmények, hivatalok miatt elégedetlenkedtek, úgy gondolták, hogy Székelyudvarhely háttérbe szorul, holott a városnak „egyedül csak a hivatalok idesűritése adhatja meg fejlődésének alapját.”⁵³⁷

A Székelyföldre irányuló állami támogatásokat köszönő-hálálkodó hangok között néha a központi allokáció aránytalanságai fölötti elégedetlenség is megszólalt. 1942-ben az alföldi ONCsA építkezésekről (Kecskemét, Szabadka, Szentes, Hódmezővásárhely környéke) a *Hétfői Székely Nép*-ben egy újságíró kifejti: „nem irigyeljük az alföldi vidékek fejlesztésére és korszerűsítésére fordított pénzösszegeket... mégis meg kell említenünk, hogy az országos szociális felügyelőség programjában a Székelyföld terhére – bizonyára csupán elnézésből eredő – aránytalanságokat látunk. Tudtunk szerint csupán Marosvásárhely kapott kéttucatnyi ONCsA házat, a Székelyföld többi részén a szociális felügyelőség alig építkezett, s Csíkvármegye egész területén sem avattak ONCsA házakat.”⁵³⁸

Összegezve a társadalmi-közéleti kapcsolatok állapotáról a forrásokból kibontható valóság elemeket úgy vélem, hogy a kutatott időszakban akár a központ-vidék, akár a lokális társadalmi csoportok közötti viszonyulásokat nézzük, a feszültségek, érdekellentétek nyílt kihordásának időszakáról beszélhetünk.

537 Bányai János: Hogyan is állunk a székely anyaváros fogalmával? *Székely Közélet*, 1940. december 7.

538 *Hétfői Székely Nép*, 1942. december 28.